

УДК 351.823:339

Т. В. Олефіренко, кандидат економічних наук,
доцент кафедри державного управління
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

**ПЕРШОПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОБ'ЄКТИВНА
НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ
У СВІТОВУ СИСТЕМУ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН**

Визначено першопричини державного регулювання аграрного виробництва; доведено об'єктивність втручання держави з метою забезпечення успішного функціонування галузі.

Определены первопричины государственного регулирования аграрного производства; доказана объективность вмешательства государства с целью обеспечения успешного функционирования отрасли.

The article outlines the root causes of state regulation of agricultural production brought objectivity government intervention to ensure the successful operation of the industry.

Ключові слова. Державне регулювання, суспільне виробництво, сільське господарство, суспільне виробництво, протекціонізм.

Вступ. Визначення ролі держави в регулюванні економіки протягом еволюції розвитку економічної думки зумовило формування змішаної системи регуляторної політики, особливість якої виявляється у співвідношенні, на перший погляд, несумісних стилів впливу держави на розвиток подій. З одного боку, її основна функція полягає в забезпеченні сприятливих умов для збереження та дії ринкового механізму, що досягається шляхом застосування антиінфляційної, демонополізаційної політики. Водночас застосуванням притаманних їй механізмів держава сприяє розв'язанню проблем економічної та екологічної безпеки, ефективності економіки, соціального захисту населення тощо. Однак досягнути поставлених цілей неможливо у разі самостійності дій ринкового механізму, як на рівні держави, так і на рівні регіонів.

Теоретики і практики державного регулювання економіки, в тому числі сектора аграрного виробництва, зосереджуються на формуванні ринкового механізму, який би відповідав потребам країни щодо ефективного використання її ресурсного потенціалу, а також враховував національну специфіку в контексті інтеграції у світову систему господарських відносин. Зокрема, дослідженню конкретних напрямів державного регулювання аграрного виробництва присвячено праці В. Андрійчука, О. Бородіної, С. Дем'яненка, А. Діброви, В. Галушки, П. Гайдуцького, М. Гладія, Ю. Лупенка, Ю. Лузана, С. Кваші, М. Малика, М. Мостенської, П. Саблука, Г. Черевка, О. Шпичака та інших науковців.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз і узагальнення еволюції поглядів щодо регулювання аграрного виробництва з позицій різних наукових шкіл та визначення ступеня впливу держави, необхідного для успішного функціонування галузі.

Результати дослідження. Як показує світова практика, успішного функціонування такого стратегічно важливого сектора національної економіки, як сільське господарство, можна досягти, якщо галузь працює на ринкових засадах за державної підтримки.

© Т. В. Олефіренко, 2013

Незважаючи на те, що необхідність державного втручання у розвиток сільськогосподарського виробництва наразі є доведеним фактом, перевіреним на досвіді багатьох зарубіжних країн, до цього часу ведуться дискусії щодо його доцільності. На думку А. Діброви, це пов'язано з тим, що в період проведення ринкових реформ сформувалися дві основні думки стосовно визначення масштабів державного регулювання: теорія протекціонізму та вільної торгівлі [1, 59].

С. Нікольський розрізняє політику національних урядів та і керівних органів інтеграційних угруповань у сфері регулювання сільськогосподарських ринків і протекціонізму за певними параметрами. Перший з них, на його думку, залежить від обсягів підтримки; другий – від механізму підтримки (зокрема, визначення пропорції між прихованим субсидуванням за рахунок споживачів і фінансуванням з державного бюджету, тобто за рахунок платників податків і доходів державного сектора економіки); третій з особливих параметрів – залежність від вибору конкретних методів підтримки, що застосовуються в окремих випадках [2, 314]. Запровадження Світовою організацією торгівлі політики лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією не виключає систему аграрного протекціонізму.

Щоб з'ясувати основні причини збереження відповідного вектора пріоритетності, спеціалісти висувають низку теорій, основні з них такі.

1. Теорія колективної дії. Особливість даної теорії полягає в ролі держави при формуванні особи як “людини, що вимушено користується послугами держави”. Процес становлення промислово розвинутих країн на відповідному етапі зумовлений виникненням певних негативних явищ, до яких належить скорочення кількості фермерських господарств. Проте, коли мовиться про збереження національного аграрного сектора, об'єднання вітчизняних товаровиробників позиціонують свої інтереси та захищають вигоди.

2. Існування теорії вразливості сільськогосподарського виробництва ще раз доводить особливість даного сегмента економіки як найбільш чутливого до коливань ринку.

3. Теорія інституційного застою насамперед актуальна для країн з розвинутим сільським господарством, орієнтованих на експорт відповідної продукції. Зокрема, доведено, що в основі аграрного протекціонізму зазначених країн закладено забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на світовій арені.

4. Ю. Хаямі пропагує теорію попиту і пропонування на сільськогосподарській протекціонізм як ключової позиції економічного розвитку. Зокрема, процес індустріалізації країн, що розвиваються, характеризується високою інтенсивністю експлуатації аграрного сектора економіки на користь інших сфер. Виходячи з даного твердження, позиція сільськогосподарських товаровиробників є політично інертною і найменш захищеною в порівнянні з іншими сферами виробництва.

5. Одним із важливих аргументів на користь аграрного протекціонізму є існування “реакції на випадкові порушення економічної рівноваги”. Рівень аграрного протекціонізму зростає відповідно до виникнення дисбалансу в міжгалузевій економічній рівновазі. Зокрема, загроза війни, втрата позицій вітчизняних товаровиробників перед іноземними стимулює негативні очікування в суспільстві, такі як дефіцит продовольства [2, 61–62].

Проте слід зауважити існування контраргументів теоріям аграрного протекціонізму. Серед них потрібно назвати теорію меркантилістів, забезпечення платіжного балансу країни, протипагу держави на введення протекційних заходів. Крім вищезазначених, існують аргументи “молодої галузі”, умов торгівлі, формування основних заходів протидії демпінговій торгівлі, а також ті, що їх результативність не може бути оцінено методами економічного аналізу [1, 63].

На нашу думку, однозначно вирішити питання державного регулювання неможливо, оскільки його ефективність зумовлена відповідністю ряду факторів, зокрема економічному, політичному, інституційному тощо.

Представники економічної теорії вважають, що першопричини державного втручання полягають в існуванні так званих “провалів ринку”. Зокрема, на практиці доведено неспроможність вільного аграрного ринку задовольняти загальнонаціональні, соціальні, економічні, політичні потреби суспільства, особливо коли інтереси суспільства суперечать приватним підприємницьким.

Підсумовуючи вищесказане, потрібно зауважити основні причини необхідності втручання держави в регулювання сільськогосподарського виробництва.

Однією з першопричин державного регулювання є особливість біологічного характеру, а саме існування високого рівня залежності сільськогосподарського виробництва від кліматичних факторів, взаємозв'язок землі, людини, флори, фауни, обсягів основного і обігового капіталу. Неможливо заперечити факт превалювання особливостей сільського господарства над іншими галузями виробництва.

На думку А. Зінченко, неспроможність ринкових сил щодо сільськогосподарського виробництва виявляється в тому, що не враховується необхідність формування аграрним сектором суспільних благ. Адже не всі галузі економіки можуть зрівнятися із сільським господарством щодо його внеску в розвиток сільських територій, у тому числі в соціальну інфраструктуру на селі, рівень зайнятості, стан довкілля, культурну спадщину і продовольчу безпеку [5, 80].

Визначаючи місце сільського господарства в суспільному виробництві, не можна обмежуватися значущістю галузі як виробника продовольчих товарів і промислової сировини. Стратегічне значення сільського господарства у взаємодії з іншими елементами народногосподарського комплексу полягає в тому, що, виконуючи функції замовника і споживача промислової продукції, воно тим самим впливає на формування прибутку в цих галузях. Тобто високий рівень розвитку сільськогосподарського виробництва, що проявляється насамперед у забезпеченості матеріально-технічними ресурсами (за постачання яких відповідають десятки галузей), у цілому визначає сталий розвиток народногосподарського комплексу.

Характерна особливість сільського господарства полягає також у тому, що тільки частина його продукції надходить у ринковий обіг і отримує ринкові оцінки. Ринок як інститут, що пов'язує виробників і споживачів продукції, є однією з необхідних умов сільськогосподарської діяльності. Проте послуги товаровиробників щодо відтворення соціально-демографічного і трудового потенціалу суспільства, а також відновлення екологічного балансу природних систем (до яких можна зарахувати збереження ландшафту сільської місцевості) з огляду на свою споживчу специфіку, як правило, не стають предметом ринкових угод. Як наслідок, селяни мають обмежені можливості через інститут ринку компенсувати витрати на виконання цих функцій, тим більше отримати від цих видів діяльності прибуток. Оскільки не всі результати сільськогосподарської діяльності отримують ринкові оцінки, є підстави стверджувати, що ринкові закони діють в аграрній сфері не повною мірою, перш за все обмеженістю характеризуються соціальна та екологічна сфери [7, 12].

Необхідність державного регулювання зумовлена виникненням зовнішніх ефектів. Характеризуючи позитивні екстерналії як вклад у суспільні блага, потрібно зазначити їх особливість, а саме відірваність, а в деяких випадках відсутність, зв'язку з ринковими економічними індикаторами. У свою чергу, суб'єкт ринку, який породжує позитивні екстерналії, бере на себе частку витрат, за рахунок яких реалізуються чужі інтереси.

Однією із причин державного втручання в регулювання процесів, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом, є так званий “провал конкуренції”, що характеризується високим ступенем монополізації галузей, суміжних із сільським господарством. Одна з особливостей сільського господарства – обмеженість для монополістів, а внаслідок цього неможли-

вість нав'язувати ринку свої ціни. Проте це твердження не стосується першої та третьої сфер агропромислового комплексу, що забезпечують сільське господарство засобами виробництва та споживають його продукцію.

А. Зінченко дає визначення “провалу” конкуренції як фактора, що впливає на відхилення індексів цін на продукцію сільського господарства і галузей, котрі виробляють засоби виробництва. Насамперед, це стосується зменшення частки сільського господарства в кінцевих цінах продовольчих товарів. Відхилення значно перевищує додану вартість, яка виникає на наступних після сільського господарства стадіях виробництва і доведення продукції до готовності для споживання. Вищезазначені чинники характеризуються різною еластичністю сільськогосподарської продукції та продовольчими товарами, які отримує кінцевий споживач. Водночас існує небезпека цінової дискримінації локальними переробними і закупівельними монополіями. Провал конкуренції коригується розвитком об'єднань сільськогосподарських товаровиробників для збільшення їх ринкової сили, а також втручанням держави, підтримкою доходів чи цін [5, 79].

Серед важливих індикаторів провалу ринку можна назвати його неповноту, тобто йдеться про ситуацію, коли ринок нездатний забезпечити споживачів певним видом товару чи послугою через значне перевищення витрат над кінцевою ціною. Одним із яскравих прикладів державного регулювання вищезазначеної проблеми є запровадження страхування врожаїв, а також системи сільськогосподарського кредиту.

Існування короткотермінової фермерської проблеми пов'язують із залежністю сільськогосподарського виробництва від природного фактора в сукупності з ціновою нееластичністю продукції даного виду. Оскільки сільське господарство суттєво залежить від природи, від раптового поширення хвороб тварин і рослин, то сільськогосподарські товаровиробники не можуть контролювати обсяг фактичного виробництва в абсолютному розмірі. З іншого боку, мільйони дрібних, розосереджених по території країни виробників практично не можуть домовитися про спільний контроль над виробництвом з метою регулювання ринкової кон'юнктури. Внаслідок цього звичайним явищем є річні коливання обсягів сільськогосподарського виробництва. Проте через низьку цінову еластичність сільськогосподарської продукції незначні зміни в попиті спричиняють суттєві цінові коливання [3, 73].

Суттєвим чинником державного втручання є зміна самого характеру сільського господарства і сільського життя, зокрема знищення певної ізольованості від суспільства та загального народного виробництва, характерних для радянських часів. У свою чергу, це зумовлює потреби якісних змін для села, відповідного розвитку інфраструктури, характеризуючи сучасний стан якої, є підстави стверджувати про відсутність можливості вирішення проблеми тільки за рахунок сільських районів. У даному випадку йдеться про пошук зовнішніх джерел капіталовкладень, направлених на поліпшення інфраструктури як у фізичному, так і в інтелектуальному плані.

Не можна заперечувати актуальність пріоритетності природоохоронного чинника розвитку сільськогосподарського виробництва. Тут мовиться про формування цілісності поняття сільського господарства як сфери розміщення виробництва, так і найважливішої частини природного ландшафту. Врахування багатоаспектності зазначеної галузі потребує розробки відповідних заходів державного регулювання, спрямованих на посилення охорони довкілля, що, у свою чергу, потребує відповідних капіталовкладень.

Проте, аналізуючи першопричини необхідності державного регулювання процесів у сільськогосподарському виробництві, необхідно зауважити і “провали”, пов'язані із загрозами від державного втручання. Однією з небезпек А. Діброва визначає запровадження програм стабілізації цін на аграрну продукцію, що можуть викликати ланцюгову реакцію посилення коливання доходів сільськогосподарських товаровиробників. Антициклічні про-

грами іноді мають своїм наслідком сильне перекручування дії ринкових сил, перешкоджають обґрунтованій зміні розміщення ресурсів між галузями економіки, призводять до надвиробництва продукції. Водночас існує нерівномірність у державній підтримці певних товаровиробників. Як правило, державну підтримку мають економічно сильні товаровиробники; “слабким” на заваді стає ряд додаткових перепон у вигляді корупційних зловживань.

Іншими словами, провали ринкових сил не є індальгенцією для підтримки окремих галузей сільської економіки і розвитку села. При застосуванні системи заходів державного регулювання необхідно брати до уваги переваги і недоліки, позитивні й негативні наслідки кожної конкретної програми. Оптимального ж ефекту можна досягнути тільки за системного підходу, що врахує взаємодію і взаємний вплив усіх чинників державного регулювання [6, 82].

Висновки. Недооцінка впливу регулятивних процесів на розвиток аграрного сектора економіки незмінно призводить до кризи сільськогосподарського виробництва та економіки в цілому, що, у свою чергу, стає реальною загрозою для продовольчої та екологічної безпеки країни в найсучаснішому розумінні цих категорій. Ретроспективний аналіз та дослідження основних етапів еволюції поглядів на державне регулювання процесів у сільськогосподарському виробництві дає підстави для твердження, що пріоритетність держави у розв’язанні проблем сільського господарства зумовлена рядом особливостей галузі. Проте необхідно враховувати ряд потенційних загроз, пов’язаних з державним втручанням. Слід зауважити, що існують різні шляхи розв’язання проблем аграрного ринку, і один з них – бездотаційне його функціонування, в той же час держава займає активну позицію в регулюванні аграрної сфери. Це збереження і підвищення родючості ґрунтів, техніко-технологічний розвиток аграрної сфери, наукове забезпечення, підготовка кадрів. Реалізація науково обґрунтованої аграрної політики та формування ефективного механізму регулювання обсягів сільськогосподарського виробництва в перспективі сприятимуть усуненню аргументованих вище недоліків.

Література

1. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / Діброва А. Д. – К. : Формат, 2008. – 488 с.
2. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь ; за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
3. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.00.03. – “Економіка та управління національним господарством” / А. Д. Діброва. – К. : ННЦ ІАЕ УААН, 2008. – 40 с.
4. Аграрная политика : учеб. пособ. для студ. вузов, обуч. по аграр. спец. / [Зинченко А. П., Назаренко В. И., Шайкин В. В. и др.] ; под. ред. А. П. Зинченко. – М. : КолосС, 2004. – 304 с.
5. Крылов В. С. Государственное регулирование агропромышленного производства – объективное требование рыночной экономики / В. С. Крылов // Достижения науки и техники АПК. – 2002. – № 4. – С. 2–7.
6. Дмитриченко Л. И. Государственное регулирование экономики: методология и теория / Дмитриченко Л. И. – Донецк : УкрНТЕК, 2001. – 330 с.